

НАЧИНИ ЗА НАЗОВАВАНЕ НА ЯВЛЕНИЕТО ГОВОРЕНЕ НАСЪН В РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ

д-р Кирил Първанов

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

Статията разглежда лексемите, с които в 232 селища от източнорупските и западнорупските диалекти се назовава *говоренето насън*. Събраният материал е представен в един от въпросите от специално разработен въпросник от Секцията за българска диалектология и лингвистична география. Целта на изследването е да разкрие богатството на думите, които назовават феномена *говорене насън*, да се сравнят техните употреби в останалите български диалекти и да се направят съответните паралели и изводи. Обект на изследване са думите и словосъчетанията, които назовават *говоренето насън*. Лингвистичният материал е събран от въпросника за РДА, Архива за БДР, справките относно етимологията са по Български етимологичен речник (БЕР I 2012). Рупските говори обхващат обширна територия, която понастоящем се намира в пределите на България, Гърция и Турция.

Говоренето насън (сомнилоквията) е едно изключително интересно явление. В анализирания ареал се откриват два основни модела за неговото изразяване: чрез точно определена лексема (*борав'а*, *блазн'а*) и чрез словосъчетание (*думам насън*, *лафа насън*, *приказувам насън*). Някои от лексемите (словосъчетанията) имат широко разпространение, други са единични.

I. Изразяване на феномена *говорене насън* чрез една лексема:

Една от най-разпространените форми е глаголът *боравя*. Той най-вероятно се свързва с **bv-or*, производно от **ѢѢГ** ‘съм’ или от *боря се* с нова наставка *-авя-*. Интересен семантичен развой притежава производното *заборавя* ‘турям в съзнанието отзад’ (БЕР I 2012 : 67–68).

В книжовния език *боравя* означава ‘занимавам се, имам работа, служа с нещо’. В диалектите *борав'а* има следните значения:

1. Разбърквам: *Го борави кафето*. – Костурско; *боравим* Господинци, Гоцеделчевско.
2. Работя: *Възден боравил с нейа*. – Велешко.
3. За животно – вирея: *Купи́мо кошари́ну с чѐле, но ич не бораву*. – Трънско.
4. Живея: *Нийе тука боравимо, у тийа пуорн'ак*. – Трънско.
5. За човешки орган – служа: *Не ми борват очите*. – Кюстендилско; *Доклѐ менѐ йазик борави*. – Софийско.
6. Ходя, не се спирам: *Той мнѐго борави насам-натам*. – Смолянско.
7. Закачам някого: *Не го борави*. – Костурско.
8. За вятър – духам: *Той (долн'ака) есенно време много борави*. – Тетевенско.
9. Говоря: *боравиши* – Смолянско.
10. Говоря насън: *борав'а* – Благоевградско; Гоцеделчевско.

Както се вижда от представените значения, както в книжовния език, така и в диалектите глаголът *боравя* (*борав'а*) се свързва с човешки дейности като бъркане, работене, ходене, най-общо служене с нещо. Срещат се няколко значения, които са метафорични ‘живея’, ‘вирея’. Семантиката ‘говоря; говоря насън’ е характерна преди всичко за разглеждания ареал.

Борав'а е формата, която е най-широко разпространена в източнорупските и западнорупските говори. Тя е позната в различни фонетични разновидности. Срещат се форми без метатеза (*борав'а*) и с метатаза (*брав'а*), останалите особености отразяват богатството на родопската вокална система: *борав'а* Крибул, Гоцеделчевско; *борав'а са* Беслен, Гоцеделчевско; *борав'ем*; Ягодина, Девинско; *борав'а* Абланица; *боравим*

Ляски, Гоцелчевско; *борàви* Горнослав, Асеновградско; *борàв'ам* Бостина, Смолянско; *борàв'ам* Баните (Лъджа), Смолянско; *борàв'ам* Средногорци, Маданско; *борàв'ам* Лещак, Маданско; *борàви* Бориново, Смолянско; *борàви* Момарско, Смолянско; *борàам* Покрован, Ивайловградско; *борàв'о* Девисилица, Крумовградско; *борàв'о* Лимец, Крумовградско; *борàво* Малък Девисил, Крумовградско; *борàв'о* Голям Девисил, Крумовградско *борàв'ам* Стойките, Смолянско; *борàв'а* Боголин; *борàв'е* Малка Арда, Смолянско; *борàвим* Богутево, Смолянско; *борàв'ем* Давидково, Смолянско; *борàв'ем*; Писаница, Смолянско; *борàв'ем* Хасовица, Смолянско; *борàв'ам* Боровина, Маданско; *борàв'ам* Търън, Смолянско; *борàвам* Влахово, Смолянско; *борàв'и* Арда (Долна Арда), Смолянско; *борàв'ам* Петров дол, Маданско; *борàвам* Елховец, Маданско; *борàв'ам* Долен Рудозем, Маданско; *борàв'ам* Чепинци, Маданско; *борàв'ам* Батанци, Маданско; *борàв'ам* Мъглища, Маданско; *борàв'ам* Буково, Гоцелчевско; *борàв'ам* Бориново, Маданско; *борàви* Кремене, Смолянско; *борàв'а* Смирненци; *борàв'а* Долно Луково, Ивайловградско; *борàва* Черна черква (Караклис) Ферешко; *борàв'а* Неделино, Маданско; *бòрàв'ем* Гайтаниново, Гоцелчевско; *бòрàв'а* Черешево, Драмско, Чеч; *бòрàв'е* Солища, Девинско; *бурàв'а* Буково, Гоцелч.; *бурàв'а* Рибново, Гоцелч.; *бурàва* Осиково, Гоцелч.; *бурàв'ем* Корница, Гоцелч.; *бурàв'ем* Лъжница, Гоцелч.; *бурàв'е* Добротино, Гоцелч.; *бурàв'а* Огняново, Гоцелч.; *бурàвел* Балдево, Гоцелч.; *бурàв'е* Скребатно, Гоцелч.; *бурàв'а* Г. Дряново, Гоцелч.; *бурàв'ем* Лещен, Гоцелч.; *бурàв'а* Гърмен, Гоцелч.; *бурàв'ам* Ореше, Гоцелч.; *бурàв'а* Д. Дряново, Гоцелч.; *бурàв'ам* Ваклиново, Гоцелч.; *бурàвем* Осина Гоцелчевско; *бурàв'ем* Чавдарица, Девинско; *бурàв'ам* Црънча Гоцелчевско; *бурàвем* Делчево, Гоцелчевско; *бурàв'е* Тешово, Гоцелчевско; *бурàв'а* Парил, Гоцелчевско; *бурàвем* Лъки, Гоцелчевско; *бурàв'ем* Илинден, Гоцелчевско; *бурàв'ам* Туховища, Гоцелчевско; *бурàв'е* Белотинци, Драмско; *бурàв'а* Ловча, Гоцелчевско; *бурàв'е* Зърнево, Драмско; *бурàв'а* Дебрен, Гоцелчевско; *бурàв'е* Ливадища; *бурàви* Бачково, Асеновградско; *бурàв'ам* Орешец, Асеновградско; *бурàв'ем* Косово, Смолянско; *бурàв'ем* Павелско Смолянско; *бурàв'ем* Хвойна, Смолянско; *бурàв'ем* Дедево, *бурàви* Лясково, Асеновградско; *бурàв'е* Върбово, Смолянско; *бурàв'ем* Настан, Девинско; *бурàв'ем* Триград, Девинско; *бурàв'ем* Лесково, Смолянско; *бурàви* Гълъбово (Ахряне), Смолянско; *бурàв'ем* Оряховец, Асеновградско; *бурàв'ем* Габрица; *бурàв'ам* Могилица, Смолянско; *бурàв'ам* Буката, Смолянско; *бурàв'ам* Чокманово, Смолянско; *бурàв'ам* Жълтуша, Ардинско; *бурàв'а* Брястово, Хасковско; *бурàв'а* Николово; *бурàва* Мандра; *б'урàй* Царева поляна; *бурàвим* Стамболово, Хасковско; *бурàйа* Долно Ботево, Хасковско; *бурàйъ* Черна могила; *бурàв'ъ* Малко градище, Свиленградско; *бурàйа* Вълче поле, Свиленградско; <*бурàви*> Камилски дол, Ивайловградско; *бурàйа* Черничино, Крумовградско; *бурàйам* Попско, Крумовградско; *бурàйам* Горноселци, Гоцелчевско; *бурàем* Хухла, Ивайловградско; *бурàв'а* Горно Луково, Ивайловградско; *бурàви* Черничево, Ивайловградско; *бурàв'ам* сà Егрек, Крумовградско; *бурàам* Хасърлъ, Ферешко; *барàви* Мугла, Девинско; *барàвем* Смолян; *барàвем* Райково, Смолянско; *барàви* Кремене (махала Димово) Смолянско; *барàв'ам* Пловдивци, Маданско; *барàв'ам* Шаренка, Маданско; *барàем* Тихомир, Крумовградско; *брàв'ам* Крушево; *брàв'а* Стрижба, Крумовградско; *барàв'ем* Буйново, Девинско; *барàв'ем* Кожаре,

Девинско; *барав'ем* Водни пад, Девинско; *барав'ем* Ждребово, Девинско; *барав'ам* Сивино, Смолянско; *барав'ам* Витина, Смолянско; *бъравъ* Гела, Девинско.

Само в отделни случаи се срещат словосъчетания, които уточняват, че става въпрос за бълнуване: *борави на сѐн* Дряново, Смолянско; *борави на сѐн* Лъкавица, Смолянско; *бурав'е на сѐн* Виево, Смолянско; *бурав'е на сѐн* Кутела, Смолянско; *бурав'ам на сѐн* Фатово, Смолянско; *боравам в сѐн'а* Кочан, Гоцеделчевско.

Втората по разпространение лексема е *бълнувам*. В СБКЕ тя означава 'в болезнено състояние или в унес виждам смътни образи и говоря несвързани думи; *прен.* прекомерно и непрестанно мисля или говоря за нещо, което силно желая'. От гледна точка на етимологията *бълнувам* и *бленувам* се свързват с думата *блян* 'отровно растение *Hyoscyamus niger*; мислен желан образ'. Растението е силно отровно, действа като опиум (БЕР I 2012 : 67–68). В народните говори *бълнувам* има следните значения:

1. Говоря насън: *Сѐн бълнувала*. – Софийско; Разложко; *Дин'а тѣ сънува, вечѣр тѣ бълнува*. – Чирпанско; *Нѣ сѐн бълнува*. – Кривня, Провадийско; Пловдивско.

2. Мечтая, въобразявам си: *Бълнува си пѐн да става*. – Шуменско.

В родопските говори се срещат различни фонетични варианти на формата с отгласна степен – *бълнувам*: *балнувам* Якоруда, Благоевгр.; *балнува (говорѣ в санѣт)* Дорково, Велинградско; *балнува* Драгиново (Корова), Велинградско; *балнувам* Ситово, Пловдивско; *балнѐва* Мулдава, Асеновградско; *балнувам* Райково, Смолянско; *балнувам* Турян, Смолянско; *балнувам* Полк. Серафимово, Смолянско; *балнувам* Ерма река, Маданско; *балнувам* Брезе, Девинско; *бу'нувам* Волак, Драмско; *бу'нувам* Домуздере, Дедеагачко; *бѣнувам* Бачево, Разл.; *бѣнувам* Елешница, Гоцеделч.; *бълнувам* Баничан, Гоцеделч.; *бълнувам* Доспат; *бълнува* Касъка, Девинско; *бълнува* Барутин; *бълнувам* Долен, Гоцеделч.; *бълнувам* Теплен, Гоцеделчевско; *бълнувам* Варвара, Пазарджишко; *бълнувѣм* Паталеница, Пазарджишко; *бълнувам* Дебращица, Пазарджишко; *бѣ'нувам* Радилово, Пещерско; *бѣ'нува* Яворово, Асеновградско; *бѣлдѣм* Козаново, Асеновградско; *бѣлдѣм* Червен, Асеновградско; *бѣлдѐва* Долнослав, Асеновградско; *бълнувам* Новаково, Асеновградско; *бълнува* Добростен, Асеновградско; *бълнувам* Югово, Асеновградско; *бълнувам* Добролък, Смолянско; *б'лнувам* Наречен, Смолянско; *бълнувам* Малеве, Смолянско; *бълнувам* Орехово, Смолянско; *бълнувам* Чепеларе, Смолянско; *бълнува* Джурково, Смолянско; *бълнувам* Беден, Девинско; *бѣ'нувам* Устово, Смолянско; *бълнува* Габрово, Ксантийско; *бълнувал* Искра, Първомайско; *бълнувам* Сусам; *бълнувам* Сърница, Велинградско; *бѣ'нувам* Тракиец; *бѣ'нува* Мезек; *бѣ'нувам* Сив кладенец, Ивайловградско; *бълнувам* Гугутка, Ивайловградско; *бълнувам* Тънково.

В няколко пункта се употребяват както *бълнувам*, така и *боравим*: *балнувам, боравим* Левочево, Смолянско; *балнувам, борав'ам* Славейно, Смолянско; *балнувам, борави на сѐн'е* Вълчан дол, Смолянско; *балнувам, борав'ем* Петково, Ардинско.

Следващата по разпространение лексема е глаголет *тлапам*, вероятно звукоподражателно (БЕР ръкопис). В диалектите *тлапам* има следните значения:

1. Говоря насън, бълнувам: *тлѣпам* – Прилепско; *Тлѣпа у сѐнот*. – Велешко; Свищовско.

2. Говоря глупости: *тлѣпам* – Свищовско; *Езѣк' твой не знае что тлѣпи и празнослови*. – Копривщица; *Стѣга си ми тлѣпил врѣле-некипѣле*. – Брезнишко; *тлѣпи ми си привижда ми се някой наскоро починал*. – Софийско.

В разглеждания ареал се употребява глагол *тлапувам*, който съдържа наставка -ува-: *тлапувам* Банско; *тл'пувам* Долно Драглище, Разл.; *тлапувам* Добърско, Разл.;

тлапувам Годлево, Разл.; *тлапувам* Белица, Разл.; *тлыпувам* Горно Драглище, Разложко; *тлапувам* Разлог; *тлапувам* Обидим, Гоцеделчевско; *тлапувам* Кремен, Гоцеделчевско; *тлапувам* Осеново, Гоцеделчевско; *тлапòвам* Брезница, Гоцеделч.; *тлапувам* Костандово, Велинградско; *тлапувам* Розово, Пещерско; *тлапòвам* Равногор, Пещерско; *тлòпòвам* Сърница, Велинградско.

Срещат се няколко единични названия: *бл̀азн'ем* Осиково, Девинско; *сборувам* Цветино, Велинградско; *бърбòр'а* Смолянско.

Най-голям интерес представлява глаголят *бл̀азня* (*бл̀азн'а*). В СБКЕ *бл̀азня* означава 'подмамвам, изкушавам; събл̀азнявам'. *Бл̀азня* е наследник на старобългарския отименен каузатив **бл̀азнити, бл̀ажнѣж, бл̀азниши** 'въвеждам в събл̀азн, изкушение, събл̀азнявам; смущавам, тревожа'. В българските народни говори *бл̀азн'а* се употребява със следните значения:

1. Мамя, изкушавам: *Бèзбели бл̀азни йе д'̀аолу*. – Шуменско; *Бл̀азни гу дèвулан*. – Смолянско; *Нй'мь бл̀азни*. – Троянско; *Та ми бл̀азни сивò стòдо*. – Софийско.
2. Говоря за нещо, загатвам: *Бл̀азни за бòй*. – Троянско.

II. Изразяване на феномена говорене насън чрез словосъчетание. Словосъчетанията съдържат основно глаголи, назоваващи речева дейност: *приказвам, приказувам, думам, лафа, хортува* и т.н.

Най-разпространените словосъчетания са тези, които съдържат глаголите *приказвам* и *приказувам*. В СБКЕ *приказвам* означава 'говоря, разправам; разговарям, беседвам'. В диалектите *прикажа* (*прикажвам*) има следните значения:

1. Бърборя: *Прика̀жва кай пр̀азна воденй̀ца*. – Костурско.
2. Явява ми се насън: *Прика̀же ми се яви ми се на с̀н*. Ръждавица, Кюстендилско; Босилеградско; *Прика̀жале му се п̀ари*. – Кюстендилско; *Мòето момчè на с̀не му се приказало, че ке ти ст̀ане зèт*. – Враждебна, Софийско.
3. Благославям: *На п̀рс прика̀жу̀ат тие сèлани*. – Прилепско.
4. Предричам: *П̀ат ми се прика̀жуа*. – Бобошево, Дупнишко.
5. Дарявам: *Дèдо Л̀аско се прика̀жа на ф̀ну̀ко с една л'̀ува̀да*. – Банско.
6. Навличам лоши последици: *прика̀жу̀йам* – Велешко.

От прегледа на значенията на *прикажа* (*прикажвам*) се вижда, че този глагол притежава преносни значения, които се свързват с пророчески умения, благословии, съновидения.

В анализирания ареал съчетанията с глаголите *приказвам, приказувам* и *приказувам* се срещат в следните селища: *прика̀звам в с̀ан'а* Бръщен, Гоцеделчевско; *във с̀он'а* *прика̀звам* Вълкосел, Гоцеделчевско; *прика̀звам ф̀ с̀н'е* Слащен, Гоцеделчевско; *в с̀анò* *прика̀зва* Годяшево, Гоцеделчевско; <*в с̀он'е* *прика̀зва*> Драбишна, Ивайловградско; *прика̀звам на с̀он* Забърдо, Смолянско; *прика̀звам ф̀ с̀н'а* Пилашево, Първомайско; *прика̀жу̀ва на с̀не* Бабяк, Разложко; *ф̀ с̀н'а* *прика̀зу̀вам* Жижеево; *прика̀зу̀вам* Пчеларово Кърджалийско.

На второ място по разпространение стоят съчетанията, съдържащи глагола *думам*: *д̀ума си на с̀н* Загражден, Смолянско; *д̀ума на с̀он* Смилян, Смолянско; *д̀ума на с̀он* Арда (Горна Арда), Смолянско; *д̀ум'ам нь с̀н* Кръстополе (Еникьой), Ксантийско; *авай̀а д̀умам* Любча, Гоцеделчевско.

В анализирания диалектна област се срещат три съчетания, които съдържат звукоподражателния глагол *г̀лча* (от гл̀ч 'шум от говор' БЕР I 2012: 254): <*гал'чй̀ на с̀он*> Широка лъка, Смолянско; <*г̀лч'ам ф̀ф̀ с̀н'а*> Върбина, Маданско; *гал'ча на с̀он*

Ракитово, Велинградско.

В родопските говори се срещат и няколко единични случаи със словосъчетанията <бѣбр'а ф сън'ѣ> Козарско, Пазарджишко; *лафа хавуда* Златоград; *ортѹва на сън* Болярци, Асеновградско; *рѹкъм на сън* Боянци, Асеновградско.

От направения преглед на начините на изразяване на явлениято *говорене насън* могат да се направят следните изводи:

Сомнилоквията се отличава от нормалната речева дейност, затова, когато се използва глагол, назоваващ говорене (*приказвам, гълча, сборувам*), задължително се уточнява, че става дума за говорене насън.

Когато говоренето насън е вербализирано чрез една лексема, тя обикновено може да назовава някаква най-обща дейност като *борав'а* 'занимавам се, служа си снешо'. Някои от лексемите могат да бъдат звукоподражателни (*тлапам, бѣбр'а, бѣрбор'а*), като по този начин отразяват специфичното в човешката реч по време на сън, а именно неяснота, монотонност, започване или стихване отведнѣж.

Съдържанието на сомнилоквията се назовава най-точно и изчерпателно от глагола *бълнувам*, който отразява речева дейност, когато съзнанието на човека е унесено, замъглено, изключено.

Някои от по-рядко разпространените думи и словосъчетания (*блазн'а, лафа хавуда* 'напрасно', *авайа думам*) представят интересно отношение на речевата дейност по време на сън към околната действителност. От значенията на *лафа хавуда* 'напрасно' и *авайа думам* виждаме, че човек не взема насериозно думите, изречени насън. За него те са празни приказки. По-различен е случаят с глагола *блазн'а* 'подмамвам, съблазнявам; изкушавам'. С назоваването на *говоренето насън* с този глагол можем да допуснем, че традиционният българин в думите, изречени в небудно състояние, открива скрити, неясни желания и стремежи, които го изкушават, плашат и които не се осмелява да изрече на глас.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 1–6. С.

Бояджиев 2011: Бояджиев, Т. Българска лексикология. С. УИ „Св. Климент Охридски“.

БТР 2007: Български тълковен речник. С., „Наука и изкуство“

Грамматика 1993а: Грамматика на съвременния български език. Т. 2. Морфология. С. Изд. на БАН.

Грамматика 1993б: Грамматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис. С. Изд. на БАН. София.

EXPRESSING *SPEAKING DURING THE DREAM* IN THE RHODOPIAN DIALECTS

Kiril Parvanov, Ph.D.

Institute for Bulgarian language – BAS

Abstract

The article is dedicated on the words expressing the phenomena *speaking during the dream* in 232 villages in the Rhodopian Dialects. The collected linguistic material is taken from the questionnaire for the Rhodopian Dialect Atlas and the Archive for Bulgarian Dialect Dictionary. The article presents the words (*борав'а, бълнувам, блазем, борувам, бърборя*) and the idioms with the verbs (*приказвам, гълча, лафа*) expressing *speaking during the dream* – their origin and their distribution. It also analyzes the other meanings of the words expressing *speaking during the dream* in the Bulgarian dialects in Bulgaria, Macedonia, Turkey, Greece, Serbia.